

Mycket medicin i »Nyordsboken«

Det nya svenska ordet *mervärdesmat* som översättning av det engelska *functional food* presenterades i Läkartidningen 41/2000. Hur rykande färsk mervärdesmaten är visas av att den inte finns med i »Nyordsboken«. Det gör däremot *anabol*, *transgen* och *sjuknärvaro*.

Författare: HANS NYMAN

fil lic, språkrådgivare, Svenska Läkarsällskapet, Stockholm

II »Nyordsboken« (Svenska språknämnden och Norstedts Ordbok AB, 2000, 341 sidor) innehåller över 2 000 ord som berikat svenskans ordförråd under de två senaste decennierna. Svenska språknämnden samlar kontinuerligt in nytillskott i vårt språk. Då och då redovisas resultatet i bokform, senast 1986 i »Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal«. Den nyutkomna Nyordsboken bjuder på en mängd spännande och rolig läsning. Orden presenteras i ett utförligt textsammanhang, vilket gör dem levande och gripbara. Urvalet är hämtat från allmänspråket, inte från fackspråket. Med de medicinska språkvårdarglasögonen påsatta har jag just läst igenom boken och hittat en del väntat och oväntat.

Vad är ett nytt ord? Dagsländor, kläckta för stunden och strax självdöda, har inte tagits med. Några undantag finns eftersom de exemplifierar en viss ord- eller uttryckstyp som blivit vanlig, t ex *galna gubb-sjukan* (1996, som driver höga herrar in på porrklubb utan att de vet var de är), *galna bo-skatten* (1996, om fastighetsskatten) och *grönskalle* (1997, om miljöaktivist).

Här presenteras en liten lista över några i vid bemärkelse medicinska nykomlingar. Årtalet efter ger det första belägget i allmänspråket. Rena facktermer har naturligtvis förekommit tidigare i fackspråket. Vi kan urskilja två typer: 1. professionellt accepterade termer som vandrat ut i allmänspråket, 2. folkliga uttryck i regel av lättillgängligt, rentav lättfärdigt slag, som inte hör hemma i seriöst medicinspråk. De används ofta som metaforer (liknelser).

Rena facktermer som spritts

De proffsigare fackorden under 1. speglar förstås medicinens utveckling, och när de dyker upp i allmänspråket så är det ofta med viss eftersläpning. Några typiska i denna grupp är: *amalgamsaning* (1987), *anabol* (1992, som substantiv: »Sverige kräver förbud mot anabol«, DN), *anorektisk* (1982), *bromsme-*

dicin (1987), *bulimiker* (1988), *dagkirurgi* (1990), *damp* (1993), *egenblodgivning* (1987), *elallergiker* (1987), *fibromyalgi* (1990), *lindringsklinik* (1987, föreslogs av Svenska språknämnden som översättning av *hospice*, men fick ingen framtid; numera används det engelska ordet, gärna försvenskat till *hospis*), *livsstilssjukdom* (1984), *livstestamente* (1985, dokument, där en patient undanber sig livsuppehållande behandling), *mördarbakterie* (1994), *nära-dödenupplevelse* (1983), *riskbeteende* (1987), *smärtklinik* (1983), *smärtmottagning* (1984), *stresshantering* (1990), *tithälsoperation* (1991), *transgen* (1989, om levande organism som i sina celler har en främmande gen införd på konstgjord väg), *utagerande* (1989, som ger våldsamma uttryck för sina känslor), *utbrändhet* (ökad användning i början av 1980-talet).

De flesta medicinskt anstuckna populära nyorden är nog ganska kända och behöver ingen närmare presentation. Här ett urval: *beslutsimpotens* (1984), *bokstavs barn* (1999), *genmat* (1993), *hjärnsläpp* (1993), *hälsosfascism* (1984, extrem inriktning på hälsans främjande), *komfortmedicin* (1998, medicin som höjer livskvaliteten men inte behandlar en specifik sjukdom, t ex Viagra och Xenical), *könsköpare* (1982, en som utnyttjar prostituerad), *livsstilspiller* (1998, synonym till komfortmedicin ovan), *maskros barn* (1985), *rökslutarplåster* (1993), *sjukfuskare* (1989), *sjuknärvaro* (1999), *skräpmat* (1982, översättning av engelskans *junk food*), *trafikinfarkt* (1991).

Nya medicinska metaforer

Så långt tillbaks man kan se har vanliga medicinska termer använts i överförd bemärkelse i allmänspråket. Politiker måste välja mellan *pest* och *kolera*, rasismen är en *cancer* på samhällskroppen, osv. De senaste åren har sett en del nytillskott. Under Gulfkriget talades om *kirurgiska operationer*, dvs sådana som utfördes med största precision, t ex med s k smarta vapen. *Barnakuter* och *psykakuter* har vi haft länge, nu uppstår både *bankakuter* och *kommunakuter*. Näringslivet har på vissa håll drabbats av

företagsanorexi efter en alltför hård bantningskur.

Den produktiva verbändelsen -isera

Nyordsboken uppmärksammar också verbändelsen *-isera*, som blivit allt mer populär och produktiv den senaste tiden. Suffixet är ursprungligen grekiskt och stavades med z, vilket det ännu ofta gör i engelskan (särskilt i amerikansk engelska), t ex i *realize*. I moderna språk är betydelsen ungefär 'göra (till)', 'åstadkomma'. Att *realisera* är att 'göra verklig', att (*im*)*mobilisera* är att 'göra (o)rörlig, att *problematisera* en fråga är att 'göra den till ett problem', och att *kontorisera* ett hus är att 'göra kontor' av huset. Bland alla senkomna bildningar nämner boken *bolagisera*, *bostadisera*, *elitisera*, *globalisera*, *informatisera*, *klientisera* (= 'göra hjälpbehövande', efter den gamla latinska betydelsen av 'klient'), *marginalisera*, *marknadisera*, *nyhetisera*, *salamisera* (= strimla upp ett vetande i tunna skivor eller stycken).

Några typiska medicinska verb i denna storfamilj är *digitalisera*, *hospitalisera* och *medikalisera*. De är visserligen något äldre än de föregående men har använts särskilt mycket på sistone i vidgad betydelse. För medicinare har *digitalisera* länge inneburit att 'ge digitalismedicin till'. Från mitten av 1970-talet betyder det dessutom att 'införa digital teknik på'. Gemensam nämnare är latinets *digitus*, 'finger', som finns både i *fingerborgsblomman* och i engelskans *digit* med betydelsen 'siffra'. Vi räknade ju för på våra tio fingrar, vilket givit oss decimalsystemet. Den romerska siffran för fem, V, visar en hand, och X visar två händer. Den äldre svenska innebörden av *hospitalisera* är 'vänja vid sjukhus', 'göra sjukhusberoende'. På senare tid har den engelska betydelsen 'ta in på sjukhus' också börjat användas. Man bör nog se upp för missförstånd. Att *medikalisera* olika företeelser och tillstånd är att se dem som medicinska och bedöma dem från medicinens horisont. Termen har haft sin plats i debatter, bl a om »bokstavs barnen«, och likaså har Karin Johannisson haft behov av den i sina medicinshistoriska essäer och föredrag.

Ett trivialt påpekande till sist: samma suffix avslutar verben *diagnostisera* och *prognostisera*. Att diagnostisera är just att (ordagrant) 'göra en diagnos'. Denna insikt kan möjligen verka profylaktiskt mot felstavningar med ändelsen *-icera* (alltså med *c* i stället för *s*), som ännu inte är helt utrotade. •